

УДК 636.082.4

ХВАТОВ АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ – ВІДОМИЙ ВЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ РОЗВЕДЕННЯ ТА СЕЛЕКЦІЇ СВИНЕЙ (до 75-ї річниці від дня народження)

Стрижак Т. А., к. с.-г. н.
Інститут тваринництва НААН

Весь період свого наукового життя Анатолій Іванович Хватов присвятив удосконаленню селекційного прогресу у свинарстві, за рахунок широкого впровадження досягнень: генетики, методології, комп'ютеризації галузі.

Займався генетичним удосконаленням існуючих порід та був співавтором створення: нової породи, типів, ліній і родин свиней.

Ним запропоновано використання в селекції комплексу досягнень суміжних наук і доказана необхідність програмного та інформаційного забезпечення галузі.

Ключові слова: А. І. Хватов, свинарство, генетика, селекція, розведення, свині, породи, заводські типи, лінії, родини.

Велике значення для розвитку тваринництва й підвищення виробництва продуктів харчування має племінна справа. Інтенсифікація селекційного процесу у свинарстві, апробація нових порід, типів, ліній дає підставу для подальшої діяльності з вдосконалення сучасних генотипів свиней, яких розводять в Україні, і знайти шляхи раціонального використання їх у системах схрещування та гібридизації. Творчий шлях у царині науки кандидата сільськогосподарських наук, старшого наукового співробітника Хватова Анатолія Івановича був присвячений племінній справі в галузі свинарства як безперервному процесу удосконалення існуючих порід, так і створенню нових селекційних досягнень із періодичними перевірками для встановлення ступеня відповідності господарсько-корисних ознак материнських і батьківських форм при використанні в регіональних системах розведення.

Народився Анатолій Іванович у місті Запоріжжі у військовому містечку 7 лютого 1941 року в сім'ї службовця, роки дитинства припали на тяжкі часи, коли у країні йшла Велика Вітчизняна війна. У повоєнні роки доводилось зазнати багато поневірянь і біди. Батько після закінчення війни не повернувся і вважається зниклим безвісті. Вихованням займалися мати – Літусенко Ганна Іванівна, робітник кухні районної лікарні (1912–1990 рр.); дідусь – Літусенко Іван Якович, у минулому сигнальщик крейсера "Сіноп", колектив якого відмовився стріляти у повсталий "Броненосець Потьомкін", пізніше – шкіпер дебаркадера районного річкового порту м. Берислав (1886–1974 рр.); бабуся – Катерина Павлівна, домогосподарка [1].

Після закінчення 1958 року середньої школи у містечку Бериславлі, який є найдавнішим поселенням на Херсонщині, відомий в історії як місце Таманської переправи з Криму, він вступає до лав студентства Одеського сільськогосподарського інституту зоотехнічного факультету, який закінчив із відзнакою 1966 року і одержав кваліфікацію зооінженера. Професіоналізм високого гатунку формується з юнацьких років, тому викарбовування Анатолія Івановича як вченого почалося у період навчання на зоотехнічному факультеті Одеського сільськогосподарського інституту в 60 - х років минулого століття, де він слухав лекції знамих докторів наук, професорів: Журавок І. С., Ейдрічевича Є. В., Шулюмової Є. С., Пойденка В. Л. та ін.

У цей період завершувалось відновлення тваринництва в Україні та почався перехід до якісного його удосконалення різними методами селекційно-племінної роботи.

На факультеті Одеського сільськогосподарського інституту цю роботу організовували два доктори наук, професори Ейдригевич Є. В. та Журавок І. С. з ентузіастами-студентами, котрі проходили виробничу практику на базі провідних господарств Одеської області.

У числі таких студентів був і Анатолій Іванович. Він, разом із асистентом кафедри Нехаєнком Г. Г., активно працював у науковому гуртку при кафедрі генетики та розведення сільськогосподарських тварин.

У навчальному господарстві ім. О. В. Трофімова ОСГІ спільно з ентузіастами-студентами та їх викладачами було створено високопродуктивне стадо племінної ферми червоної степової породи великої рогатої худоби і свиней великої білої породи.

При кафедрі спеціальної зоотехнії було створено лабораторію імуногенетики за участю аспірантів Хомута І. С., Карножицького В. В., Лапкіна М. М., Петренка В. Д. та ін. Випускники Одеського сільськогосподарського інституту Кучер В. П., Дьякова О. А. очолювали племінні ферми тварин у навчальному господарстві ім. О. В. Трофімова.

Як спеціалісту, який закінчив навчання з відзнакою, Анатолію Івановичу запропонували посаду в НДУ степових районів "Асканія–Нова", але він вибрав виробничий напрям і пішов працювати.

Доля склалася так, що молодий юнак свій трудовий шлях за вибраною спеціальністю розпочав на виробництві, займаючи посаду зоотехніка в колгоспі ім. "1 Травня" Березнеговатського р-ну Миколаївської області.

У колгоспі, де розпочав працювати Анатолій Іванович, головою правління був гарний організатор, але керівник без спеціальної освіти. Тут молодий спеціаліст на власні очі побачив деякі речі, які зустрічав їх тільки у підручниках із селекції й генетики, наприклад, явище атавізму – на свинофермі народжувалися й бігали смугасті поросята, на відгодівлі стояли підсвинки по 700 діб із жорсткою щетиною, як у диких родичів. Ніхто не знав віку досягнення забійних кондицій. На його пропозицію завезти племінних кнурів із іншого регіону керівництво виявило подив. Теж саме відбувалось при спробі організувати штучне осіменіння корів і свиноматок. "Для чого? – запитував голова. – Я ж сам особисто відібрав на плем'я 30 бугайців". Було непорозуміння з товарністю молока. Райком партії вимагав відсоток товарного молока, а в колгоспі склалася сезонні отелення.

Пізніше, коли голова колгоспу пройшов курси підвищення кваліфікації при Інституті, він зізнався своєму молодому колезі, що вперше почув, що корову в запуску слід теж годувати, бо в ній розвивається телятко – ембріон. Поступово всі непорозуміння вирішувались, виробництво продукції і продуктивність зростали.

Ще тоді, коли він працював зоотехніком-селекціонером колгоспу, у ньому помітили хороші якості не тільки як добросовісного висококваліфікованого й ерудованого спеціаліста, а й здібного вмілого організатора на виробництві. Враховуючи досягнення колгоспу, йому довірили очолювати зоотехнічну службу Березнеговатського р-ну Миколаївської області; далі він працював на посаді головного зоотехніка виробничого районного сільськогосподарського управління. Виникли нові, більш масштабні проблеми, які потребували негайного вирішення. Виконуючи обов'язки головного зоотехніка управління, Анатолій Іванович приділяв велику увагу не тільки фактичному рівню виробничих показників тваринни-

цької галузі району, але й здійснював шляхи покращення роботи галузі, спираючись на науково-обґрунтоване ведення виробництва. На цій посаді він втілював у виробництво досягнення науки і техніки, перевірені власним досвідом, інформував про новітні розробки спеціалістів господарств, а також радився з науковими робітниками стосовно підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції.

Незважаючи на відносно короткий життєвий досвід, він вже тоді придбав великий арсенал знань, досвід виробництва та вирішив розпочати свою наукову діяльність. Думка про наукову діяльність з'явилася після приїзду в район наукового співробітника з НДІ степових районів "Асканія-Нова". Анатолія Івановича вразило, як багато нового з'явилось в галузі тваринництва, як багато він ще не знав. У 1970 році вступає до аспірантури очного відділення при НДІТ Лісостепу і Полісся УРСР за спеціальністю: спеціальна зоотехнія. Після успішної здачі аспірантських іспитів, співбесід із директором, академіком НДІ Лісостепу і Полісся УРСР Й. А. Даниленком і його заступником із наукової роботи Ейснером Ф. Ф., його направили до майбутнього наукового керівника Медведєва В. О. Він став у нього восьмим аспірантом із 30 - ти, які у подальшому становили наукову школу з генетики, розведення й селекції. Того часу Інститут був широко відомий, у ньому працювали відомі усій країні науковці: Ейснер Ф. Ф., Яценко О. Ю., Старовойтов О. М., Білогуб Д. К. та ін.

Медведєв В. О., як науковий керівник поцікавився, якою проблемою Анатолій Іванович хотів би займатися, і запропонував на вибір три теми наукових досліджень. Експериментальною базою стало ДГ "Кутузівка". Зацікавила проблема з удосконалення оцінки фенотипу за власною продуктивністю, тоді вона була мало вивченою та носила теоретичний характер. У господарстві обладнали індивідуальні станки для годівлі й обліку витрат кормів підсвинками, забезпечили кормами, техніком для обліку тощо. Колектив відділу того часу був достатньо великий – близько 50 - ти науковців, техніків і лаборантів. Функціонувала власна контрольно-випробувальна станція, забійний цех, міні-лабораторія. Це давало змогу не тільки визначати відгодівельні, забійні і м'ясо-сальні якості піддослідних свиней, а й проводити більш глибокі дослідження. Кожен аспірант володів методиками післязабійних досліджень, міг анатомувати мускулатуру осьового і периферичного відділу за окремими м'язами, володіли спеціальними методиками гематологічних, гістологічних, фізико-хімічних якостей м'яса і сала, біохімічних досліджень. Усі аспіранти опрацьовували експериментальні результати власноруч. Технічними засобами були конторські рахівниці, обчислювальна машина "Фелікс". Пізніше з'явилася ЕОМ "Промінь", "Мінськ", неуніфіковані персональні комп'ютери. Ще пізніше опрацювання первинного експериментального матеріалу стали проводити у спеціалізованих лабораторіях. Це, звичайно, пришвидшило одержання результатів та їх аналізу, вивільнило час для їх осмислення й обґрунтування.

Обмеження в коштах для відряджень не було, а отже й впровадженню розробок перешкоджань теж не було. Тому селекційно-племінна робота відділу велась в 10 - ти областях України.

Молодий спеціаліст розумів, що наука – це виснажлива наполеглива праця, тим більше у селекції тварин, де методи і прийоми в селекції формуються поступово і залежать від способу виробництва й рівня розвитку біологічних наук у цілому. У науці не можливо досягти миттєвого успіху, а тільки роки самовідданої праці дадуть бажані результати за умови вірно вибраної стратегії і тактики науковця.

Після закінчення аспірантури Анатолій Іванович був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника відділу свинарства НДІ тваринництва Лісостепу та Полісся УРСР. Керівником і головним наставником після аспірантської підготовки залишався доктор сільськогосподарських наук, професор Медведєв В. О. У 1975 році у Полтавському сільськогосподарському інституті Анатолій Іванович успішно захистив кандидатську дисертацію з розведення свиней за темою: «Використання методу оцінки свиней за власною продуктивністю для підвищення їх відгодівельних та м'ясних якостей при чистопородному розведенні та схрещуванні» та йому було присуджено науковий ступінь кандидата сільськогосподарських наук. Талант наполегливого вченого був оцінений першим офіційним опонентом доктором сільськогосподарських наук, професором Балашовим Миколою Тимофійовичем, який сказав про пошукача, після захисту дисертаційної роботи: «...Я жалкую, що наша спеціалізована Вчена рада не уповноважена присвоювати вчене звання доктора сільськогосподарських наук. Дана робота за глибиною наукових досліджень відповідає вимогам докторської дисертації, а здобувач заслуговує звання доктора сільськогосподарських наук».

У 1983 році йому присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю «розведення і селекція сільськогосподарських тварин». З 1998 року займав посаду провідного наукового співробітника. З 1992 до 2008 року він став продовжувачем наукової школи Медведєва В. О. як завідувач лабораторії технології виробництва свинини Інституту тваринництва НААН.

Діяльність Анатолія Івановича як науковця припадає на період інтенсивного розвитку аграрної науки в цілому, а саме, переходу сільськогосподарського виробництва тваринної продукції до зростаючої конкурентоздатності і високих вимог внутрішнього і зовнішнього продовольчого ринку. Вітчизняні породи свиней сального та універсального типу значно поступалися за основними господарсько-корисними ознаками імпортним аналогам. Постало завдання перед науковцями і селекціонерами про створення нових високопродуктивних м'ясних порід свиней вітчизняної селекції. Цю роботу здійснювали представники видатних наукових шкіл у НДІ тваринництва Лісостепу та Полісся УРСР доктор сільськогосподарських наук, професор Медведєв В. О. та кандидат сільськогосподарських наук Білогуб Д. К. у співдружності з колективом селекціонерів-свиноводів: Ткачовим А. Ф., Яцун Я. Я., Юрченко В. М. та іншими співробітниками відділу свинарства.

Він брав активну участь: у створенні харківського м'ясного типу (ХМ – 1), харківського заводського типу української м'ясної породи свиней; удосконаленні великої білої, ландрас, уельської порід. Широко відомі його розробки з вдосконалення методів селекції, систем розведення та гібридизації, прогнозування ефекту гетерозису в свинарстві та моделювання цього процесу.

Анатолій Іванович є співавтором харківського заводського типу української м'ясної породи та його структурних одиниць – ліній і родин, а саме, трьох нових заводських ліній кнурів, шести заводських родин свиноматок у цій породі свиней. Особливою оригінальністю відрізняється методика створення вітчизняної спеціалізованої м'ясної породи свиней, що розроблена колективом провідних науковців: Медведєвим В. О., Ткачовим А. Ф., Баньковським Б. В., Кабановим В. Д., Хватовим А. І., Горіним В. Т. та ін. Породу створено в результаті застосування нового методу складного відтворювального схрещування з об'єднанням генотипів 13 порід вітчизняної й зарубіжної селекції. Робота проводилась у межах 12 років (1981–1993 рр.). Спочатку було встановлено цільовий стандарт породи: вік досягнення живої маси 100 кг – 180 діб, 120 кг – 205 діб; витрати кормів на 1 кг приросту - від 3,7 корм. один. до 3,9 корм. один., довжина півтуші – від 95 см до 102 см,

товщина сала над 6–7 грудними хребцями – від 26 мм до 32 мм; маса окосту – від 11 кг до 12 кг, вихід м'яса – від 58 % до 60 %. Багатоплідність маток – від 10 до 11 голів, молочність – 56 кг, маса гнізда при відлученні у 2 міс – не менше 180 кг. Мінімальні показники росту і розвитку: кнурів – 310 кг і 185 см; маток – відповідно 230 кг і 165 см. Тварини мали бути білої масті, мати міцну конституцію, легку голову, гарно виповнений окіст, невеликі і звислі та горизонтально направлені вуха, широку і непровислу спину.

Такий стандарт забезпечує використання нової породи як материнської, так і батьківської вихідних форм. Крім того, за рахунок створення у породі 5 зональних типів (центрального – Україна, південний – Молдова, сибірський – РФ, степовий – РФ, західний – Біларусь) вона може бути пристосованою і районовою в різноманітних природно-кліматичних зонах України, Росії, Біларусі та Молдови [2].

Кожний зональний тип мав окрему спеціалізацію: центральний тип – вихід м'яса в тушах і багатоплідність; західний – висока енергія росту і багатоплідність; південний – величина окосту і якість туш; степовий – вихід м'яса і витрати кормів на одиницю продукції; сибірський – висока енергія росту і м'ясність.

У селекційній роботі виділялось два етапи. На першому (1981–1985 рр.) передбачалось виведення тварин проектного генотипу, формування 13 заводських типів, відбір необхідної кількості ліній і родин. На другому етапі (1986–1990 рр.) завершувалось формування генеалогічної структури породи, селекція на високий рівень продуктивності та її консолідацію за основними селекційними ознаками, оцінка комбінаційної здатності за різноманітних поєднань. На завершальному етапі (1990–1993 рр.) велось збільшення поголів'я свиней необхідної кількості генеалогічних структур породи згідно з вимогами «Положення з апробації селекційних досягнень». Особливістю методики є одночастність одержання модельного типу тварин, їх розмноження та формування племінної бази. Уперше одночасно об'єднувалась велика кількість генотипів порід.

Анатолій Іванович вивчав ефективність підбору свиней за товщиною сала, визначеної прижиттєво, дослідження проводив у колі співробітників разом із Запорожець І. М. (1975 р.). Це забезпечувало проведення комплексної селекції за показниками м'ясності у процесі удосконалення чи створення нових генотипів свиней. Він брав участь у розробці й конструюванні селекційних індексів та застосуванні їх при оцінці фенотипу і генотипу [3, 4] за комплексом ознак. В епоху комп'ютеризації та модернізації сільського господарства у цілому йому було довірено новітню розробку автоматизованої системи управління селекційно-технологічними процесами у свинарстві в умовах гібридного центру «Дніпропетровський», де Анатолій Іванович використав свої глибокі надбання в царині обчислювальної техніки на виробництві. Ці прикладні дослідження проводились колективом інженерів науковців, таких як інженер обчислювальної лабораторії Твердохліб Г. О. (1989 р.); ця автоматизована розробка забезпечувала оперативність оцінки й аналізу та пришвидшення досягнення цільового стандарту і модельних тварин [5]. Видатний свинокомплекс СГЦ «Голубовський» [6], із потужністю прабацьківських стад понад три тисячі основних маток чотирьох батьківських й материнських порід, проводив опрацювання всієї інформації за алгоритмами, підготовленими і розробленими Анатолієм Івановичем, а програмування задач АСУ виконували співробітники одного з проектних інститутів м. Дніпропетровська.

Був у Анатолія Івановича і період педагогічної діяльності в Харківській зооветеринарній академії, як науковець кафедри дрібного тваринництва, на практиці

та у студентській лабораторії виявилось, що проводити дослідження не достатньо – треба вміти і подати матеріал, і зацікавити студентів наукоємністю тваринницького виробництва.

Працюючи в Інституті тваринництва НААН м. Харкова, Анатолій Іванович зробив суттєвий внесок у розвиток практичної селекції у свинарстві, а також у теоретичне обґрунтування селекційних програм. Як науковець математичного мислення, Анатолій Іванович виконав низку цікавих досліджень із питань популяційної генетики, і його можна поставити в один ряд із відомими вченими України, докторами с.-г. наук, професорами – Басовським М. З., Коваленком В. П., Петренком І. П. Підсумки цієї діяльності вагомі, він є автором понад 200 наукових праць і методичних рекомендацій, нормативно-правових актів (методик, інструкцій ДСТУ та СОУ тощо), багато разів заносився на почесну дошку пошани, відмічений чисельними грамотами та подяками, неодноразово брав участь у виставках ВДНГ СРСР і України. Під його керівництвом підготовлено дві кандидатські дисертації, з яких одну успішно захищено науковим співробітником лабораторії селекційно-технологічних досліджень у свинарстві Стрижак Т. А. за темою «Продуктивність та м'ясні якості свиней вітчизняних і імпорتنих генотипів за різних методів розведення в умовах промислової технології» за рішенням спеціалізованої вченої ради Інституту свинарства ім. О. В. Квасницького НААН України у грудні 2010 року [7, 8].

Анатолій Іванович постійно брав участь у координаційних нарадах, які щорічно проводяться в Інституті свинарства НААН із приводу поточних розробок у галузі свинарства. Його доповіді відзначались глибиною досліджень і сприймалися науковцями інших установ як зразок глибини пізнань із теоретичних і практичних питань.

Анатолій Іванович Хватов зробив вагомий внесок у науку та практику сільськогосподарського виробництва. Він пройшов шлях від аспіранта, молодого наукового співробітника до завідувача лабораторії технології виробництва свинини. За час роботи в Інституті тваринництва НААН проявив себе висококваліфікованим спеціалістом, умілим керівником, дисциплінованим та відповідальним виконавцем. Ним розроблено ефективні методи підвищення продуктивних якостей свиней, методичні принципи оцінки генотипу тварин, перспективного планування племінної роботи, використання генетико-математичних і біологічних тестів у великомасштабній селекції.

Анатолія Івановича згадують як дуже скромного, порядного й безперечно талановитого науковця, який не заціклювався лише на селекційних досягненнях, а вдало поєднував їх із іншими суміжними науками у відповідності до вимог нашого часу.

Бібліографічний список

1. Кунец В. В. Хватов Анатолій Іванович: бібл. покажчик наук. пр. за 1968-2015 р.р. / НААН ІТ: уклад. В. В. Кунець, Т. А. Стрижак, М. А. Хватова ; авт. вступ. ст. В. В. Кунець. – Х., 2015. – 67 с. (Кн. 10).
2. Баньковський Б. В. Українська м'ясна порода свиней / Б. В. Баньковський, В. О. Медведєв, І. В. Соловйова // НВБ «Селекція». – К: Урожай, 1994. – С. 50–64.
3. Медведєв В. А. Об оценке свиней по селекционным индексам / В. А. Медведєв, А. И. Хватов // Животноводство. – 1976. – № 3. – С. 36–38.
4. Медведєв В. А. Методические рекомендации по использованию метода оценки свиней по собственной продуктивности для повышения их откормочных и

мясных качеств / В. А. Медведев, Н. Я. Чумаков, А. Ф. Ткачов, А. И. Хватов. – Х., 1975. – 24 с.

5. Медведев В. А. Методические рекомендации по использованию автоматизированной системы управления селекционным процессом в племенном свиноводстве / В. А. Медведев, А. И. Хватов, Г. А. Твердохлеб. – Х., 1989. – 31 с.

6. Березовський М. Д. Створення внутрішньопородних заводських типів свиней у великій білій породі з покращеними м'ясними якостями / М. Д. Березовський, Л. П. Гришина, А. А. Гетья, О. А. Манько, П. А. Ващенко // Свинарство. – Полтава, 2009. – Вип. 57. – С. 15–26.

7. Стрижак Т. А. Продуктивність та м'ясні якості свиней вітчизняних і імпортованих генотипів за різних методів розведення в умовах промислової технології: дис. канд. с.-г. наук: спец. 06. 02. 01. / Т. А. Стрижак. – ІТ НААН. – Х., 2010. – 171 с.

8. Стрижак Т. А. Продуктивність та м'ясні якості свиней вітчизняних і імпортованих генотипів за різних методів розведення в умовах промислової технології на здобуття наук. ступеня канд. с. – г. наук: спец. 06. 02. 01. – «розведення та селекція тварин» / Т. А. Стрижак // автореф. дис. - ІТ НААН, – Х., 2010. – 22 с.

9. Церенюк О. М. Модифікація імпортованого генетичного матеріалу в Україні: монографія. – ІТ УААН. – Х., 2010. – 248 с.

ХВАТОВ АНАТОЛИЙ ИВАНОВИЧ – ИЗВЕСТНЫЙ УЧЕНЫЙ В ОБЛАСТИ РАЗВЕДЕНИЯ И СЕЛЕКЦИИ СВИНЕЙ

Стрижак Т. А., Институт животноводства НААН

Весь период своей научной жизни Анатолий Иванович Хватов посвятил усовершенствованию селекционного процесса в свиноводстве, за счет широкого внедрения достижений: генетики, методологии, компьютеризации отрасли.

Занимался генетическим усовершенствованием существующих пород и был соавтором создания: новой породы, типов, линий и семейств свиней.

Им предложено использование в селекции комплекса достижений смежных наук и доказана необходимость программного и информационного обеспечения отрасли.

Ключевые слова: А. И. Хватов, свиноводство, генетика, селекция, разведение, свиньи, породы, заводские типы, линии, семейства.

KHVATOV ANATOLY IVANOVICH - FAMOUS SCIENTIST IN BREEDING AND SELECTION OF PIGS'

Stryzhak T. A., Institute of Animal NAAS

The whole period of his scientific life of Anatoly Khvatov dedicated to the improvement of the selection process in pig-breeding, due to the wide introduction of achievements: genetics, methodologies, computerization of the industry.

He engaged in genetic improvement of existing breeds, and was co-author of the creation: the new breed, type, lines and families of pigs.

They were asked to use in selection of the achievements of related sciences and proved the need for software package and information industry.

Keywords: A. I. Khvatov, pig breeding, genetics, breeding, pig, breed, factory types, line, family.